

УДК 78 (438)

Свириденко Н.С.,

*професор кафедри інструментально-виконавської майстерності
Інституту мистецтв Київського університету імені Бориса Грінченка,
кандидат мистецтвознавства, доцент,
народна артистка України*

ОДЕСІАНА АНТОНА РУБІНШТЕЙНА — ПОГЛЯД ЧЕРЕЗ СТОЛІТТЯ

У статті здійснено спробу встановити приналежність рояля фірми «Шредер» № 17033 відомому композитору і піаністу А.Г. Рубінштейну. Особлива увага приділяється періоду його життя, пов'язаного з Одесою.

Ключові слова: рояль, експертиза, історизм, культурні цінності.

Актуальність теми полягає в проблемі збереження унікальних музичних інструментів, які є культурною цінністю України.

Мета — здійснити спробу довести приналежність рояля фірми «Шредер» (“С.М.SCHRÖDER”) особі А. Рубінштейна.

В Одеському Будинку вчених можна побачити рояль, який свої надзвичайним виглядом привертає увагу відвідувачів. Інструмент вражав багатством оздоблення: різьблення ручної роботи, живописом, що вкривав весь корпус, а найголовніше — прекрасним тоном звучання. Кришка цього рояля ніколи не відкривалася, на ньому майже ніколи не грали, проте навколо цього інструмента виникла легенда (майже за рецептом Базилію (один із героїв опери Россіні): спочатку хтось щось сказав, хтось додав і, зрештою, міцно закріпилося). Згідно з нею, рояль належав композитору, піаністу Ф. Лісту. Він привіз цей інструмент із собою на останні у своєму житті гастролі Єлисаветград–Одеса, але з якоїсь причини залишив у Одесі. Цю історію впевнено розповідала під час екскурсії співробітниця Одеського Будинку вчених аж до 2006 р., до події, яка назавжди змінила історію рояля.

Саме весною 2006 р. в Одесі Департаментом із переміщення культурних цінностей Міністерства культури України за участю експертів та митної служби повинен був проводитися круглий стіл з проблем збереження культурних цінностей — музичних інстру-

ментів в Україні. Цей захід мав відбутися у Одеському Будинку вчених.

Під час екскурсії, вислухавши легенду про рояль, зрозуміло, слухачі захотіли роздивитися його більш детально. На прохання присутніх кришку інструмента було відкрито, і, на великий подив, на її внутрішній стороні всі побачили зображення визначного піаніста XIX ст. — Антона Григоровича Рубінштейна. На цьому портреті йому було щонайменше років 50.

Одразу стало очевидним те, що у рояля має бути зовсім інша історія.

Як з'ясувалося, Ференц Ліст (1822–1886) був старшим за Антона Рубінштейна (1829–1894) і гастролював востаннє 1847 р., на цей час Рубінштейну виповнилося лише 18 років. Рояль же було зроблено у 1898–1899 рр., тобто аж через 8 років після смерті Ф. Ліста і через 5 — А. Рубінштейна. Ця незаперечна істина розчарувала одеситів, адже ім'я Ліста, на їхню думку, було більш знаним, ніж Рубінштейна.

Одразу ж після засідання керівництво Будинку звернулося до експертної комісії, що підпорядковувалася Міністерству культури, з проханням здійснити дослідження, яке б відкрило справжню історію інструмента й визначило його культурну цінність та вартість. Виконання такого завдання зобов'язало дослідників ретельно вивчити історію створення цього рояля, а портрет на його кришці мав стати ключем до пошуків історичної правди.

З'ясувалося, що цей інструмент був виготовлений на Петербурзькій фортепіанній фабриці К.М. Шредера під номером № 17033 (1898–1899). Слід зазначити, що роялі фірми «Шредер» вирізнялися наповненим, співучим тоном, приємним та легким туше і були відомі у той час на весь світ. Дизайн та конструкція багатьох інструментів є унікальними.

У 1891 р. у зв'язку із святкуванням ювілею — 50-ліття творчої діяльності великого піаніста, композитора, диригента, педагога та музичного діяча XIX ст. — А. Рубінштейна, фірма «Шредер» заснувала фонд подарунків, асигнувавши щороку кращому учневі консерваторії (Петербурзької) свій рояль [1]. У 1898 р. серед народжених було ім'я піаніста Йосипа Габриловича.

Ще один рояль Шредер № 17003 був подарований у 1898 р. імператором Ніколем II дружині Олександрі Федорівні. Уся поверхня

цього інструмента була розписана живописом із зображенням сцен із міфу про Орфея (художник Ернест Карлович Ліпгарт). Сьогодні цей рояль зберігається в Ермітажі. Імовірно, що інструмент з Будинку вчених розписано тим самим художником.

Слід зазначити, що згідно з історичною довідкою про визначних виконавців, які грали на роялях фірми «Шредер», є імена і Ф. Ліста, і А. Рубінштейна.

Спираючись на дослідження, зафіксовані актом експертизи рояля № 17033, можна стверджувати, що ця модель — не серійна, а виключно індивідуальна. На внутрішній стороні заокругленого боку кришки зображено медаль, яка була викарбувана з дозволу імператора на С.-Петербурзькому монетному дворі з нагоди 50-річчя творчої діяльності А. Рубінштейна 18 листопада 1889 р. й вручена ювіляру від Імператорського Російського Музичного товариства. На медалі зроблено відтиск профілю голови Антона Григоровича роботи художника Важеніна [2].

Листування автора цієї статті з директором Ермітажу М. Піотровським засвідчило те, що інструмент з Будинку вчених має багато спільного з роялем, зробленим для імператриці, й становить велику культурну цінність [4].

Родина Рубінштейнів була єврейського походження і мешкала в Україні. Дід А.Г. Рубінштейна, Роман Іванович, був заможним бердичівським купцем, організатором першого поселення євреїв-хліборобів у с. Романівці. У 1831 р. всі члени родини (а це 30 осіб) прийняли хрещення в православну віру.

Батько А.Г. Рубінштейна, Григорій, народився у 1807 р. Він був освіченою людиною, добре знав німецьку та французьку мови. Разом братом Абрамом вони займалися сільським господарством, орендуючи землю поблизу м. Дубосари.

З майбутньою дружиною Калерією (Кларою) Христофорівною Левенштейн (1807–1891) Григорій Романович познайомився в Одесі, до якої вона переїхала разом з рідними із Пруської Сілезії.

Антон Григорович народився 18 листопада 1829 р. у селі Вихватинці Балтського повіту Подільської губернії (нині Молдова) і був третьою дитиною у родині.

У 1835 р. сім'я переїжджає до Москви. На той час до неї «стігалися з Києва, Одеси та інших місць голодуючі сини ізраїльські

і всім він (граф М. Бутурлін) давав заняття. З числа таких був Рубінштейн, батько двох знаменитих братів-музикантів» [5, 12].

Фінансові справи Г. Рубінштейна у Москві не залагодилися. Він помер розореним, залишивши родині великі борги. Калерія Христофорівна мала право відмовитись від цієї спадщини і таким чином зберегти свій невеличкий власний капітал, але не скористалася цим правом. Зберігаючи гідність сім'ї, вона почала займатися підприємництвом, розраховалася з усіма боргами чоловіка, але при цьому сама залишившись без статків.

Слід зазначити, що Калерія Христофорівна добре грала на фортепіано. Саме вона і стала першим педагогом з музики для своїх дітей.

До одруження (1856) Антон Григорович жив разом з матір'ю. Проте й пізніше він не забував про неї — один раз на рік, на Великдень, обов'язково приїжджав до Одеси, де мешкала Калерія Христофорівна та дві сестри композитора — Любов та Софія. А.Г. Рубінштейн з любов'ю та синовією вдячністю ставився до матері, постійно листувався з нею. Майже всі листи Рубінштейна до Калерії Христофорівни збереглися (1850–1891), а її листи до сина, на жаль, — ні, тому що Антон Григорович їх не зберігав.

Отже, пошуки епістолярію А.Г. Рубінштейна привели до Одеси. Як з'ясувалося, сестра Софія Григорівна передала архів Калерії Христофорівни Рубінштейн на тимчасове зберігання Єлизаветі Аполлонівні Герасименко, розшукати котру було не складно. Віднайдена епістолярна спадщина містила переписку братів А.Г. Рубінштейна з матір'ю, а також інші листи. Проте, на жаль, частину з них в часи окупації Герасименко продала румунському офіцеру, а після війни — невідомому колекціонеру. Решту листів, знайдених у Одесі у 1950-ті роки, придбала Ленінградська консерваторія. Саме вони допомогли з'ясувати історію появи в Одесі згаданого роялю.

Отже, вивчення одеського епістолярію А. Рубінштейна виявило, наскільки теплим було ставлення композитора до рідних і близьких, а також його зацікавлення культурно-мистецьким і політичним життям міста.

Наведемо цитати з деяких листів А. Рубінштейна до матері Калерії Христофорівни Рубінштейн (*далі* — К. Х. Р.) та інших адресатів, де є згадка про Одесу.

1853 (до К. Х. Р.): «До побачення цього літа в **Одесі**, яка відтепер стане для мене землею обітованою» [5, 48].

21.04.**1854** (до К. Х. Р.): «<...> **Одеса** охоплена тепер війною ... (10–22.04.1854 англо-французька ескадра бомбардувала з моря Одесу – *Н.С.*)» [5, 51].

26.10.**1865** (до К. Х. Р.): «Як же я хотів би полинати до **Одеси**, щоб подивитися на всіх Вас. Проте чим далі, тим більше неможливо це здійснити. Ще сподіваюся — але коли і як, один Бог знає» [5, 60].

29.03.**1868** (до Е. Раден): «З нетерпінням чекаю на завершення мого сезону, щоб відпочити. Сподіваюся, що зможу провести кілька місяців у **Одесі** у моєї сестри» [5, 76].

23.05 (до З. Саломана): «Завжди відпочивати — це, я вважаю, не можна рекомендувати, особливо діяльній і мислячій людині; але час від часу — це все ж найбільше задоволення, яке можна порівняти лише з тим задоволенням, яке охоплює кожного, хто з великого міста потрапляє на сільський простір.

Як палко я бажаю цього. Але змушений відмовляти собі в цьому ще протягом місяця. Але потім — три місяці спокою (тобто можливості працювати скільки душі завгодно, робити ту саму роботу, яка заспокоює) і при тому в **Одесі**, а, можливо, навіть у Криму! Кажуть, там дуже добре» [5, 78].

18.04.**1871** (до К. Х. Р.): «Ми з відразою слідкуємо за подіями в **Одесі**» [5, 85] (йдеться про єврейські погроми — *Н. С.*).

19.12 (до К. Х. Р.): «Мене дуже засмучує, що Микола (брат — *Н. С.*) не мав матеріального успіху, як видно, в **Одесі** стає щороку гірше щодо музики. У чому може критися причина цього? Адже місто стає більшим і багатшим» [5, 88].

13.12.**1883** (до К. Х. Р.): «Коли я приїду цього разу до **Одеси** — не знаю, у будь-якому разі приїду, щойно зможу. Єсіпова та Метнер тут (у Санкт-Петербурзі — *Н. С.*), вони дуже задоволені перебуванням у **Одесі**» [5, 104];

06.09 (до К. Х. Р.): «Я хотів би, щоб знали якомога менше про мій приїзд, оскільки мені потрібно працювати, і я зовсім не хочу знайомитися з численними музичними геніями, що нишпорять **Одесою** <...> З **Одеси** їхатиму прямо до Берліна» [5, 106].

16.04.**1890** (до К. Х. Р.): «Перебування в **Одесі** додало мені нових сил» [5, 118].

23.09 (до С. Г. Р.): «Я отримав листа від Куперника (йдеться про Л.А. Куперника, батька письменниці Т.Л. Щепкіної-Куперник, кандидата у члени дирекції Одеського відділення РМТ, що входило до складу комісії з організації концертів — Н. С.), у якому вони запрошують мене приїхати в **Одесу** диригувати 1-й концерт <...> Поклич К. до себе і скажи йому від мене, що приїхати в Одесу заради цього запрошення я не можу, тому що не можу призначити час свого приїзду до **Одеси** <...>» [5,121].

04.07 (до С. Г. Р.): «І знову стає дуже невідомо, коли мені вдасться приїхати до **Одеси**. Вирішити нічого не можу до осені — а там побачимо» [5, 122].

16.08 (до С. Г. Р.): «Страшенно хотілося б відмовитися від концертів у **Одесі**. Не придатний я до цього <...>» [5, 124].

7 листопада 1894 р. Антон Григорович помер у Петергофі.

Слід зазначити, що А. Рубінштейн надзвичайно багато зробив для російської та європейської культури. Він був засновником Російського музичного товариства (1859) та першої Російської консерваторії у Петербурзі (1862), її директором та професором (1862–1867). А. Рубінштейн мав право залучати на контрактній основі викладачів та професорів. Він запрошував із різних країн провідних музикантів того часу, зокрема піаніста Теодора Лешетицького, скрипалів Генріка Венявського, Леопольда Ауера та ін. До речі, останній очолював клас скрипки в консерваторії з 1868–1917 рр. Відомо, що Л. Ауер виховав понад 300 скрипалів. Серед визначних музикантів, його вихованців, був і Натан Мільштейн.

Із срібною медаллю консерваторію закінчив співак (баритон) Йохим Вікторович Тартаков — визначний вокаліст свого часу. Він народився в Одесі в сім'ї шевця. І ще з дитячих років виявив свою любов до музики. Коли Йохиму виповнилося 16 років, з'ясувалося, що він має дивовижний голос — баритон приємного оксамитового тембру. Юнака називали «вокальним дивом». Цікаво, що отримати достойну музичну освіту йому допоміг випадок. На одному з концертів виступ Йохима (за однією із версій) почувла мати Антона Рубінштейна, вона й привезла його в Петербург до сина. Композитор був вражений талантом юнака і дав йому рекомендацію до консерваторії. У 1877 р. Тартакова зарахували до класу професора Камілло Еверарді — великого майстра бельканто, який співав у кращих театрах Італії. Після закінчення консерваторії Тартаков

співав на сценах оперних театрів Петербурга, Одеси, Києва, а з 1894 р. і до своєї смерті у 1923 р. — на сцені Маріїнського театру. Він прославився в головній партії опери «Демон» Рубінштейна, котру проходив з самим композитором. Цікаво, що наприкінці 1890-х років ця опера була поставлена на відкритому повітрі. Таке було вперше у світі.

Обожнював Тартакова і П.І. Чайковський, який був учнем А. Рубінштейна. Він часто включав його у свої концерти та постановки опер «Мазепа» й «Пікова дама». Слава Тартакова була європейською: він співав у Австрії та Німеччині, а також у Гранд-опера в Парижі під час Всесвітньої виставки. У 1909 р. Тартаков був призначений головним режисером Маріїнського театру, а у 1911 р. отримав дуже рідкісне на той час звання заслуженого артиста імператорських театрів. З 1920 р. Тартаков викладав у Петербурзькій консерваторії.

Слід зазначити, що Петербурзьку консерваторію закінчили багато визначних музикантів, серед яких Леонід Коган, Буся Гольдштейн, Єлизавета Гілельс. Школа А. Рубінштейна стала всесвітнім музичним центром, а її великі вчителі та їхні учні — зірки світового класу — назавжди вписані в історію музики.

Отже, спираючись на результати експертного дослідження, можемо з упевненістю стверджувати, що рояль Шредера № 17033 був виконаний з нагоди 5-ї річниці від дня смерті А. Рубінштейна — визначного музиканта, рід якого походить із України. Пороте, на жаль, так і не вдалося з'ясувати, як саме цей рояль потрапив у Одесу і хто був його власником, що може бути темою подальшого дослідження.

На разі постає актуальна проблема щодо збереження цього та інших інструментів, які мають художню, історичну, меморіальну та культурну цінності України.

Джерела

1. Кавось-Дехтерева С. А.Г. Рубинштейн : биографический очерк / С. Кавось-Дехтерева. — СПб. : Типография М.М. Стасюлевича, 1895. — 121 с.
2. Каталог музея имени А.Г. Рубинштейна в Санкт-Петербургской консерватории. — СПб., 1903.
3. Музей истории Петербургской Консерватории им. Н.А. Римского-Корсакова [Електронний ресурс]. — Режим доступа : <http://www.museum.ru/M187>

4. Пиатровский М.Б. Письмо № 355 от 17.11.2007.

5. Рубинштейн А.Г. Литературное наследие : в 3 т / А.Г. Рубинштейн [Текстол.; подгот., вступ .ст. и коммент. Л.А. Баренбойма]. — М. : Музыка, 1984. — 221 с.

В статье предпринята попытка установить принадлежность рояля фирмы «Шредер» № 17033 известному композитору и пианисту А.Г. Рубинштейну. Особое внимание уделяется периоду его жизни, связанного с Одессой.

Ключевые слова: рояль, экспертиза, историзм, культурные ценности.

The article attempts to establish the grand piano “Schröder” № 17033 belonging to the famous composer and pianist A.G. Rubinstein. A great attention is paid to the period of his life connected with Odesa.

Key words: piano, expertise, historicism, cultural values.

УДК 37.09+78

Стратан-Артишкова Т.Б.,

*доцент кафедри музично-теоретичних та інструментальних дисциплін
Кіровоградського державного педагогічного
університету імені Володимира Винниченка,
кандидат педагогічних наук*

РЕТРОСПЕКТИВА СТАНОВЛЕННЯ І РОЗВИТКУ МУЗИЧНО-ТВОРЧОГО ВИКОНАВСТВА У ВІТЧИЗНЯНОМУ І ЗАРУБІЖНОМУ ОСВІТНЬОМУ ПРОСТОРИ

У статті здійснюється ретроспективний аналіз розвитку музично-творчого виконавства (VIII ст. до н. е. до XVI–XVIII ст.). Підкреслюється значення різних видів творчо-виконавської діяльності у вітчизняних та зарубіжних освітньо-виховних системах епох Античності, Середньовіччя, Відродження; акцентується увага на значущості музичного мистецтва у розвитку гармонійної і творчої особистості; підкреслюється значення національної музично-поетичної творчості у формуванні особистісних якостей.

Ключові слова: музичне мистецтво, музична освіта, творчо-виконавська діяльність, хоровий спів, імпровізація, основи композиції, гармонійний розвиток особистості.